

Iš praeities

Ištikima gimtajam žodžiui ir savo kūrybos pasauliui
(Bronei Buivydaitei – 125)

Mokytojo duonos skonį ilgiau ar trumpiau pažino ne vienas XIX a. antros pusės ar XX a. lietuvių kalbininkas. Tai ne tik Jonas Jablonskis ar Juozas Balčikonis, bet ir jų mokiniai Petras Būtėnas, Napalys Grigas, Kazimieras Masiliūnas, Leonas Kuodys ir kt. Patikima ir prasminga darbo vieta mokykla buvo ir kai kuriems mūsų rašytojams – Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, Matui Grigoniui, Julijonui Lindei-Dobilui, Salomėjai Nėriai, Petronėlei Orintaitei... Bronei Buivydaitei – taip pat.

Žvarboką 1978 m. lapkritį ją, gyvenančią Anykščiuosė, aplankiusi Marija Macijauskienė, Maironio literatūros muziejaus darbuotoja, išgirdo tokį išdidų prisistatymą: pirmiausia aš – mokytoja, po to – režisierė ir tik tada – rašytoja¹. Iš Bronės Buivydaitei biografijos matyti, kad visos šios savirealizacijos kryptys pradžia gauna XX a. antrą ir trečią dešimtmetį. Ir tai susiję ne tik su didžiuliu anykštėnės paauglės mergaitės noru mokytis, bet ir su to siekiant sutikta viena moterimi. Moterimi, kuri išskirtinės šviesos ir inteligencijos pavyzdžiu Buivydaitei lieka visą gyvenimą.

Pasak jos, būdavo, kai pasigirsta „už durų lengvi žingsniai, ir saulės spinduliuose“ pasirodo „vidutinio ūgio, juoduose drabužiuose, su juodu šaliku ant pečių jauna, liūdno madoniško veido moteris. Šviesūs plaukai lygiai sušukuoti su sklastymu per vidurį. Kasos vainikėliu sudėtos ant galvos. [...] Ateidavo į pamokas visada punktualiai. Šnekėdavo tyliai, liūdnu balsu...“² Tókius savo pirmosios ir vienintelės lietuvių kalbos mokytojos Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės žingsnius ir jos tylų balsą nuo 1911 m. rugsėjo iki 1912 m. birželio vidurio Buivydaitei girdi mokydamasi Kaune „Saulės“ draugijos surengtuose buhalterių kursuose. Kitoks mokytojos balsas ir būti negali – sieloje dar neužgijusios skaudžios vyro Mikalojaus Konstantino Čiurlionio netekties žaizdos (jis mirė 1911 m. balandžio 10 d.). Lietuvių kalbos mokytojos darbas minėtosios draugijos mokytojų ir buhalterių kursuose jaunai našlei su vos tipenti pradėjusia dukrele Danute tampa ne tik galimybe pelnytis duonos kąsnį, bet ir proga užsimiršti, jaustis naudingai kitiems.

Iš įvairių Lietuvos vietų į kursus suvažiavusioms mergaitėms savos širdies mokytoja Sofija tikrai negaili. Vos po kelių rašomųjų darbų jai į akis krinta kiek kitokie, kūrybiškesni, jautresni Buivydaitei rašiniai. O kai ši, kad padėtų mokytojai, pradeda ateiti pažaisti su dukrele Danute, ryšys sustiprėja. Greitai Čiurlionienė poetiškos sielos anykštėnę paskatina rašyti daugiau.

¹ Marija Macijauskienė. Dulkes nupūskim! *Lyg anglis pelenuos...* Jonava: Dobilas, 1995, p. 41.

² Našlaitėliai verkė gaideliuose. Iš Bronės Buivydaitei atsiminimų apie S. Čiurlionienę, kn.: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Laiškai Sofijai*. Sud. ir par. Vytautas Landsbergis. Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 426.

Bronė Buivydaitė – „Saulės“ draugijos su-
rengtų buhalterijos kursų klausytoja. Kaunas,
1912 m. sausio 29 d.

Tas dvasinis ryšys kaip ir visuome-
nėje didėjantis mokytojos Sofijos au-
toritetas turi įtakos, kad buhalteriją iš-
manančios pardavėjos darbas Kaune ir
Anykščiuosė nė aštuoniolikos nesulau-
kusiai Buivydaitei didelio džiaugsmo
neteikia, todėl ilgai netrunka.

Dėl to ji, Pietų Afrikoje uždarbiau-
jančiam tėvui Steponui Buivydui (apie
1876–1916) pažadėjus paremti finansiš-
kai, nuo 1912 m. rudens įstoja į Utenės
keturklasės mokyklos trečią klasę. Pui-
kiai mokytis sekasi ir čia – tai liudija
keturių klasių baigimo pažymėjimas su
pagyrimu. Tačiau kūrybos kirminukas
ir didžiulis noras mokytis toliau vis ne-
rimsta.

1914 m. vasarą Lietuvą, kaip ir kitus
kraštus, sudrebina Pirmasis pasaulinis
karas. Buivydaitė Vilniuje nuo spalio
mėnesio pradeda lankyti karo pabėgė-
liams įsteigtą mokyklą. Joje susitinka
savo mokytoją Sofiją Čiurlionienę. Ne-
trukus su keliais šimtais kitų Lietuvos
mokinių atsiduria Voroneže. 1915 m.
lapkritį Buivydaitė, būdama išskirtinai

gabi, sėkmingai išlaiko stojamuosius egzaminus ir, peršokusi penktą, priimama į Marty-
no Yčo mergaičių gimnazijos šeštą klasę. Lietuvių kalbos ją vėl moko Sofija. Ir ne tik.

Nemažai laiko kartu jos praleidžia ir po pamokų. Bronė savo mokytojai vis atneša
paskaityti eilėraščių, „Ateities spinduliams“ ar kitiems katalikiškos krypties leidiniams
parašytų straipsnelių. Vis giŕdi – rašyk, tu gali... Ir savo didžiąja Mokytoja toliau besi-
žavinti Buivydaitė mato, kaip toji rūpinasi, kad mergaitės svetimame krašte neliūdėtų,
kad stengtųsi kuo geriau mokytis, kad tobulintų ne tik rašytinės, bet ir sakytinės kal-
bos gebėjimus. Be to, mokytoja Sofija pati kuria scenos vaizdelius ir pjeses. Po ilgokų
repeticijų vienam ar kitam ateitininkų vakarui jau turima kas parodyti. Žinoma, vai-
dina ir Buivydaitė.

Kai 1917 m. vasarą „Saulės“ draugija Voroneže suorganizuoja mokytojų kursų,
Buivydaitė, kaip ir kiti mokiniai, svajodama apie ateitį ir ruošdamasi būti naudinga
tėvynei Lietuvai, tampa jų klausytoja. Bendrystė su Čiurlioniene tęsiasi. Ryšys ne-

nutrūks ir vėliau. Bet prieš tai bus sidabro medaliu sėkmingai baigtos Martyno Yčo mergaičių gimnazijos aštuonios klasės ir daug vilčių teikianti, bet fiziškai varginanti kelionė traukiniu į Vilnių 1918 m. birželį.

Nuo tų metų lapkričio 11 d. atsiras ir neleŅgvos pirmosios lietuvių kalbos mokytojos pareigos ką tik įkurtoje mokykloje Skuodė. Jautriai poetiškos sielos anykštėnei sunkiai seksis pritapti šioje nuo savųjų tolimoje aplinkoje. Antra, argi nedidukės gražios mokytojos per pamokas norės klausyti augaloti, dažnai ir vyresni iš aplinkinių kaimų mokytis tėvų suvežti žemaitukai? Priešingai, vieną dieną jie pradės maištauti ir skūstis, girdi, mokytoja Buivydaite yra per griežta, rėkia, jų neišmoko... Paguodos Buivydaitei šiuo laiku teikia tik vakarais skaitomos knygos ir minutės, kai panyra į kūrybos pasaulį.

Nelengva prirasti ir Veiverių vidurinėje, į kurią dirbti lietuvių kalbos mokytoja Švietimo ministerija paskiria nuo 1920 m. liepos 20 d. Juk suvalkiečių gyvenimo būdas, kaip vėliau Bronė sakys, visai kitoks nei anykštėnų. Bet vis dėlto ši gyvenamoji vieta pamažu pradeda teikti ir šiek tiek tokios atgaivos sielai. Juk nuo Veiverių netoli Kaunas.

Ten nemažai jos pažįstamų iš Vilniaus ar Voronežo laikų lanko ką tik įkurtus Aukštuosius kursus, o nuo 1922 m. vasario 16 d. – universitetą. Bronė toliau studijuoti neturi lėšų – dar mokydamasi Voroneže gavo žinią, kad Pietų Afrikoje mirė tėvas, ir mama Karolina Buivydienė (1873–1953) su dviem jaunesnėmis dukromis turės suktis viena.

Daugumą šeštadienių Buivydaite praleidžia Kaune. Čia susitinka su draugėmis, lanko spektaklius, koncertus, parodas, daugėja ir naujų pažįstamų. Pamažu gimsta įdomi kūrybinė draugystė – Buivydaite susipažįsta su anykštėnu Antanu Vienuoliu-Žukausku, jai laiškelių parašo Kazys Binkis ir pakviečia pateikti kūrybos savo rengiamai „Vainikų“ antologijai, o Vincas Mykolaitis-Putinas draugiškai palaiko idėją debiutuoti su Tyrų Duktės slapyvardžiu pasirašytu eilėraščių rinkiniu „Vasaros šnekos“ (1921).

Nors Adomas Jakštas-Dambrauskas vienoje recenzijoje pyktelėjęs parašo, kad šios autorės – pirmosios moters lietuvių, išleidusios poezijos knygą, – eilėraščiuose per daug bučkių (atseit, jau geriau ji rašytų ką vaikams), o reiklusis Balys Sruoga tvirtina, jog tose mergiotės eilėse vasariškų vėjų tikrai per daug, Buivydaitei daug svarbesnės tampa tos minutės, kai kur nors renginiuose sutikta mokytoja Sofija Čiurlionienė vis priduria: „Rašyk.“

Beje, jauna Veiverių mokytoja, galėtume sakyti, gražiai laisvėja. Ji vis dažniau tuometėje spaudoje pasirodančius eilėraščius pasirašo ne slapyvardžiu, o sava pavarde. Vadinasi, tampa labiau pasitikinti, drąsesnė ir žinomesnė. Dėl to, kai nuo 1925 m. rugpjūčio Buivydaite pradeda dirbti lietuvių kalbos mokytoja Panevėžio mokytojų seminarijoje, į kur Švietimo ministerija paskiria „pačiai prašant“, o iš tikro – Voroneže

Pirmieji darbo metai Panevėžio mokytojų seminarijoje baigti. Bronė Buivydaitė su mokinėmis 1926 m. birželio mėn.

kartu buvusiems Juozui Balčikoniiui ir Petruii Būtėnui padedant, ne viena mokinė ir mokins didžiuojasi – čia lietuvių kalbos mus moko poetė Tyrų Duktė!

Dar įdomu: pirmaisiais darbo Panevėžyje metais (1925–1926) jos mokins yra būsimasis poetas Henrikas Radauskas. Būtent Buivydaitė, skaitydama mokinių rašinius, mato, kad jo mintys kitokios, įdomesnės nei bendraamžių. Todėl ragina rašyti, dalyvauti savo pačios kuriamuose ir kartu su muziku Mykolu Karka režisuojamuose vaidinimuose (gal iš tų dienų ir liko Radausko meilė teatrui?) ar literatūrai neabejingų mokinių sambūriuose.

Sakoma, obuolys nuo obels netoli rieda. Atidžiai skaitydami Buivydaitės ir Radausko eilėraščius (nesvarbu, kad juose viena atsiskleidžia savo trapia, jautria, moteriška pasaulėjauta, o kitas – vyrišku, racionaliui ir ironišku žvilgsniu), nesunkiai galime įžiūrėti panašių stiliaus ir motyvų sąsajų, netgi eilėdaros principų. Žinoma, siekdamas meninio meistriškumo, mokins nuėjo gerokai toliau už savo mokytoją. Neabejotina, kad įtakos kalbiniu požiūriu nudailintai, tiesiog meistriškai nušlifuoti Radausko eilutei bus turėjęs ir Petras Būtėnas, vyrų grupę, kurioje mokėsi Radauskas, nuo 1926 m. rugsėjo perėmęs iš Buivydaitės.

Intelektualioje tų dienų Panevėžio aplinkoje, turbūt nesuklysimė taip sakdami, Buivydaitė naujai išskleidžia sparnus. Ir nenustoja stebinti kitų, kai nuo 1929 m. rudens atsisako mokytojos pareigų, kad atkreiptų tuometės Lietuvos visuomenės dė-

mesį, jog kūrybos pasaulyje, kaip ir gyvenime, moterys turi būti lygios su vyrais. Tuo tikslu parengia ir 1931 m., vyro, minėtosios seminarijos istoriko Juozo Mičiulio (1900–2003), remiama, išleidžia pirmąjį moterų kūrybos almanachą „Aukštyn“. Dėl šio leidinio – ar jo reikėtų, koks jis galėtų būti, į ką kreiptis, kad pateiktų kūrinių, – Buivydaitė tariasi su Čiurlioniene. Ji tokią idėją nuoširdžiai palaiko. Kaip ir Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, sutikusi parašyti įvadinį straipsnį.

Almanachą kultūrinė Lietuvos bendruomenė sutinka gana palankiai. Buivydaitė, be 1930 m. Panevėžyje įkurto Vaikų teatro draugijos Panevėžio skyriaus ir Panevėžio mokytojų seminarijos salėje 1931 m. pradžioje atidaryto Panevėžio vaikų teatro, be lietuvių kalbos mokytojos ir režisierės darbo šio miesto žydų mergaičių „Javne“ gimnazijoje (1931–1934), ne tik toliau rašo eilėraščius, pjeses, libretus Karkos statomoms operetėms, bet ir pamažu suka į prozą. Rezultatas – 1934 m. išleidžia „Atverstus lapus“ (I dalis) – pirmąjį romaną lietuvių literatūroje mokyklos gyvenimo tema.

Jį skaitydami galime grožėtis meniška, vaizdinga, vietomis savitais anykštėnų tarmės atspalviais nuskaidrinta kalba³: „*Atšlaituose*, kur saulės *šilima* daugiau atsidėjusi glostė, kišo mėlynas galvutes žibuoklės ir nedrąsiai dairėsi, lyg plojosi prie žemės matydamos dar didelius plotus *iškorėjusio* sniego“ 14; „– Ata... ta... ir šiltą pavasarėlį Dievas davė, gerai saulė pečių *pakūрино*, – kalbėjo atsipūsdama ir nurišdama skarą, kurios vienas *kulys*⁴ buvo apvyniotas aplink kaklą, o kitas prieky kaip vėliava *kabėjo*“ 17; „Viena lango *rūtė*⁵ buvo išmušta, stiklinė sudaužyta, o ant grindų gulėjo didokas akmuo, įvyniotas į rudą *popierį*, kuriame pieštuku *iškreveizota*: „Už Gražutę“ 43; „Ložėse ir pirmose *vietose*⁶ žmonių buvo nedaug, bet trečioji *vieta* knibždėte knibždėjo *paauguolių* berniukų, kurie susėdę stumdėsi, kumščiaivosi, gliaudė *saulėžoles*⁷, o nusibodus laukti, švilpė ir kojomis trypė“ 71. Nors vertybiniu požiūriu bei problemų aktualumu tai įdomus kūrinys ir dabar, anų dienų Lietuvoje Buivydaitė už jį sulaukia nemažai kritikos. Priežastis – nesukurtas idealaus mokytojo paveikslas, per daug atvirai atskleistas tikras mokyklos gyvenimo vaizdas, ne taip, kaip būtų tikę anų dienų politikai, pavaizduoti mokiniai.

Bet spaudoje pasirodžiusi kritika Panevėžio laikotarpiu (1925–1934) Buivydaitės neišgašdina. Gana konservatyvią mokyklos bendruomenę ši moteris šokiruoja toliau – 1934 m. atsisako mokytojos darbo ir pareiškia: tolesnis jos kelias bus kūryba,

³ Iš kn.: Bronė Buivydaitė. *Atversti lapai. Romanas iš mokytojų ir mokinių gyvenimo*. I dalis. 2-asis leid. Par. Lionė Lapinskienė, Alma Ambraškaitė. Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 2018. Nurodomi puslapiai iš šio leidimo.

⁴ *kulys* tarm. „skarelės ar nosinės kampas“.

⁵ *rūtė* tarm. „lango dalis, pusė“.

⁶ Šiuo atveju *eilė*.

⁷ *saulėžolė* tarm. „saulėgraža“.

nes tik tai yra tikroji gyvenimo vertybė! Žinoma, didžiulė meilė gimtajai kalbai ir reiklumas sau, dėmesys gražesniam, taiklesniam žodžiui nemažta.

Daugėja Buivydaite's straipsnių, eilėraščių, apsakymų „Naujojoje Vaidilutėje“, „Naujojoje Romuvoje“, „Židinyje“ ir kituose leidiniuose. Ji, jau ne vienos knygos vaikams ir suaugusiesiems autorė, buria įvairių kartų moteris kūrėjas ir dalyvauja literačių vakaruose Kaune, Biržuose, Panevėžyje, Tauragėje... Ten susitinka ir su Čiurlioniene. Itin sėkmingi Buivydaitei tampa 1936 m., kai „Sakalo“ leidykla už vaikams skirtą apysaką „Auksinis batelis“ paskiria trečią premiją, kai Liudas Gira pakviečia tapti Lietuvos rašytojų sąjungos nare.

Deja, kūrėjos gyvenimą sudrumsčia 1940 m. vasaros politinių permainų vėjai. Tuometinės valdžios leidimu vyras Juozas Mičiulis 1941 m. įkuria Alytaūs mokytojų seminariją. Į Alūtų gyventi persikelia ir Buivydaite, nuo spalio įsidarbina mergaičių gimnazijoje lietuvių kalbos mokytoja. Nedidelio ūgio, smulkutė sunkiais karo metais ji tampa tvirtu moraliniu ramsčiu mergaitėms: moko nenusiminti, skatina kuo daugiau skaityti, tobulėti, rengtis gyvenimui taikos sąlygomis, kartu režisuoja vaidinimus, kviečia į paskaitas.

Ir kuria. Kad ir nedaug, bet gražia, meniškai įtaigia, į kraują įaugusia, iš gimtųjų Anykščių į šį dzūkų kampelį – Alūtų – atsinešta kalba⁸: „Ir tuoj pilkais lapeliais / Pro tvorą *dilgės šmešėluoja*“ 12; „Ir saulutė *kasdie* aukščiau teka“ 13; „*Atakaitoj* saulės pirmoji žibutė *pražiuro*“ 15; „Naujus lapus *ataskleidė* nūn vėjai“ 40; „Ugninis saulės *žvilgis* / Sutirpdė baltą sniegą“ 17; „Ir kaukia kaimo *šunes*“ 17; „Mėnulis šypsena nuskaidrino *mares*“ 25; „Girdo žilvitį, vargingą artoją / Ir *tolias mares*“ 34; „Ir saulė užu *debesio*“ 23; „Prie karuselės poros *brukas...* / Ir *bruksis* čia jos amžinai“ 24; „*Juodburė* naktis parimus / Virš laukų...“ 29; „*Šiurpso* nuogos šakos / Kaip sukumpę pirštai“ 35; „Lyg kas *šnera* ir šiugžda, ir šlama“ 37; „O tas ruduo kaip *tikrasai* pijokas, / Toks purvinas, sulytas, menkas [...] Ir šalta, ir nyku, *abúoja...* / ir varnos kiurkso *paravėje*“ 44; „Kas lentgalį laiko apgniaučęs, / Kam kumštyje *kuokšta* plaukų“ 59.

Šiandien skaitydami iki 2018 m. platesnei visuomenei nežinotą, pačios Buivydaite's parengtą ir 1966 m. lapkričio 24 d. į Lietuvos literatūros ir meno archyvą saugoti atiduotą rinkinį „Paukščiai vėtroje“ matome, kad ir karo metais parašyti eilėraščiai yra kupini šviesios optimistinės pasaulėjautos ir į skaitytojo sąmonę diegia estetiškai žavią kiekvienos brangintinos akimirkos sampratą. Juk aplink karas, nežinai, kas bus rytoj, todėl džiaukis, jei šiandien panemunės skardyje matai kad ir sumėlynavusią žibutę ar jau įraudusią erškėtrožę.

⁸ Iš kn.: Bronė Buivydaite. *Paukščiai vėtroje. Eilėraščiai (1940–1956 m.)*. Par. Lionė Lapinskienė, Alma Ambraškaitė. Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 2018. Nurodomi puslapiai iš šio leidimo.

Bronė Buivydaitė – pirmoji 1959 m. liepos 1 d. atidaryto Antano Vienuolio-Žukausko muziejaus lankytoja – prie rašytojo darbo stalo su baltų rožių puokšte. Nuotraukos – iš Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko muziejaus (Anykščiai) fondų.

1948 m. pradžioje, kai mato, kad padėtis Lietuvoje į gera nesikeičia, kad nėra vilties greitai sulaukti 1947 m. sausį suimto ir, kaip dzūkai sako, pas baltas meškas išvežto vyro, Buivydaitė slapčia sugrįžta į Anykščius. Pakeista gyvenamoji vieta ir draugiška rašytojo Antano Vienuolio-Žukausko globa bei priedanga, kad reikia slaugyti sergančią mamą, padeda išlikti. Išgyvena dar ir turguje pardavinėdama savo užaugintas daržoves, vaisius, uogas.

1956 m. Buivydaitė, būdama pas Vienuolį, susipažįsta su iš Vilniaus atvykusia rašytoja Aldona Liobyte. Tada dienos tampa šviesesnės. Liobytės moraliai palaikoma ir nuo 1970 m. sulaukusi Lietuvos aklųjų ir silpnaregių draugijos globos su paskirta sekretore, be pakartotinai išleistos vienos kitos knygos vaikams, Buivydaitė parašo įspūdingas autobiografines apysakas „Pro vaikystės langą“ (1969) ir „Vargai vartus kilnoja“ (1982).

Šiandien jų, kaip ir anksčiau minėtų kūrinių, vertė didžiulė – tai unikalus XX a. lietuvių kalbos ir ypač anykštėnų tarmės aruodas. Išskirtinio dėmesio Bronė Buivydaitė verta ir todėl, kad minėtąsias knygas spausdinti rengusiems redaktoriams pakeisti neleido nė vieno žodžio! O sekretorei savo mintis diktudama, to žodžio – gražesnio, taiklesnio – kartais ieškodavo gana ilgai.

LIONĖ LAPINSKIENĖ